

Autora jest wprost przeciwnie. Milczenie Boga otwiera przed człowiekiem „przestrzeń” (*espace*), która nie jest z góry „zaszufladkowana” przez Stwórcę. Jest to przestrzeń, jaką człowiek musi sam zagospodarować, odwołując się do mocy Bożej i świadków wiary.

Autor dodaje, że obecny obraz Boga ma swe konkretne imię: Duch Święty. Od Pięćdziesiątnicy w Jerozolimie rozpoczął się czas Ducha. To On jest Bogiem, który wyzwala, który mówi bezpośrednio do serca, który rozgrzewa, leczy i czyni nowym. To On pomaga mówić i czynić oraz nadaje nowy sens całej rzeczywistości.

W milczeniu Boga człowiek odkrywa całą głębię swej odpowiedzialności za powierzony mu stworzony świat i historię, której jest pierwszym aktorem. Człowiek nie będzie już więcej wkładał w usta Boga swych ludzkich słów. Słowem Bożym nazwane będą te, które w sercu człowieka narodzą się pod wpływem Ducha Świętego. Wtedy cały świat dostrzeże niezwykłą płodność, jaka wytryska z owego milczenia Boga.

Milczenie to nie tylko wskazanie na swe istnienie, na swą jakość życia. Milczeć to także pozwolić innym żyć. Gdy Bóg milczy, to jedynym jego motywem jest stwórcza miłość. Bóg milczy, by wyzwolić słowo i działanie w swym stworzeniu.

Ks. Sławomir Zieliński

Hubert Goudineau, Jean-Louis Souletie, Jürgen Moltmann, Paris 2002, seria *Initiations aux théologiens*, ss. 252.

Miniony XX wiek może poszczycić się nazwiskami wielkich teologów, pochodzących z różnych tradycji i wyznań chrześcijańskich. Francuska seria *Initiations aux théologiens*, kierowana przez Jean-Louis Souletie'go i Vincent Holzer'a, podjęła ambitne dzieło przybliżenia bogatej myśli teologów współczesnych. Teologiem i wielkim humanistą, któremu poświęcono pierwszą publikację był Henri de Lubac¹. Przedmiotem zainteresowania drugiego tomu jest osoba i myśl Karla Rahnera. Kolejnymi, prezentowanymi teologami, zgodnie z zapowiedziami kierownikow serii, będą Dietrich Bonhoeffer, Hans Urs von Balthasar, Yves Congar i Paul Tillich.

Na przełomie kwietnia i maja 2002 r. pojawił się na półkach księgarskich kolejny tom omawianej serii przedstawiający osobę teologa pochodzącego z tradycji ewangelicko-reformowanej (kalwińskiej), Jürgena Moltmanna. Obdarzony darem naukowej dociekliwości, człowiek dialogu, Moltmann rozumiał teologię jako niezwykłą przygodę swego życia, jako zachętę do podjęcia drogi bez pewności powrotu, jako podróż po szlakach trudnych i niepewnych. Ktokolwiek będzie mu towarzyszył w tej wymagającej podróży, z pewnością wróci ubogacony.

Książka, podobnie jak dwa poprzednie tomy, ma podobną strukturę. Układ prezentacji jest trzyczęściowy, poprzedzony wstępem. Wykaz bibliograficzny, umieszczony po trzeciej części, pozwala na orientację w publikacjach własnych Moltmanna a także w studiach jemu poświęconych. Spis treści wieńczy całość.

¹ Zob. Sł. Zieliński, (rec.) Jean-Pierre Wagner, *Henri de Lubac*, Paris 2001, *Initiations aux théologiens*, ss. 253, CzST 29(2001), s. 245-350.

Po ogólnym przedstawieniu osoby Moltmanna a także układu książki, wstęp informuje o szczególnej specyfice niniejszej publikacji. Moltmann jako człowiek dialogu, przyczynił się do ożywienia ekumenizmu. Stąd książka ma dwóch autorów, pochodzących z różnych wyznań chrześcijańskich: Jean-Louis Souletie'go (katolik, opracował rozdz. III, VII i VIII) i Huberta Goudineau (baptysta, opracował rozdz. II, IV, V i VI). Pozostałe rozdziały są owocem ich współpracy. J.-L. Souletie, kapłan zakonny, jest profesorem teologii w Instytucie Katolickim w Paryżu. Jego praca doktorska dotyczyła wzajemnych odniesień między historią i eschatologią w świetle refleksji Moltmanna. Została ona opublikowana w serii *Cogitatio fidei*, nr 201, w 1997 r. nosząc tytuł *La croix de Dieu, eschatologie et histoire dans la perspective christologique de Jürgen Moltmann*. Drugi Autor, H. Goudineau, doktor teologii, wykłada na uniwersytecie w Strasburgu. Jego teza doktorska dotyczyła teologii cierpienia Boga w czasie męki w ujęciu Moltmanna.

Pierwsza część charakteryzuje osobę Moltmanna, jego drogę duchową i intelektualną. Chodzi tu o tzw. biografię intelektualną. Ukazane jest jego pochodzenie („rodzinne korzenie”), lata młodości w perspektywie okropności drugiej wojny światowej, która wyżyłobiła na jego duszy nieogojące się rany. W czasie studiów na uniwersytecie w Göttingen był słuchaczem powojennej tzw. „teologii ruin”. Spotyka tam wielu profesorów teologii, historii, egzegezy, którzy wycisną na nim konkretny styl myślenia i pracy. Są wśród nich m.in. Hans Joachim Iwand, Otto Weber, Ernst Wolf, Gerhard von Rad, czy Ernst Käsemann. Chociaż nie należy do jego szkoły udaje się do Bazylei, by spotkać Karla Bartha. Z karierą naukową Moltmanna wiąże się zwłaszcza nazwisko Otto Webera, profesora historii teologii i teologii systematycznej w Göttingen, pod kierunkiem którego uzyskuje on w 1957 r. habilitację. Od 1958 r. rozpoczyna się jego kariera profesorska, poprzez Wuppertal, Bonn, Tübingen i inne.

Spotkanie z Ernstem Blochem, profesorem filozofii marksistowskiej, powoduje nowe spojrzenie Moltmanna na eschatologię. Eschatologia jako doktryna nadziei chrześcijańskiej nie powinna znajdować się na peryferiach myśli chrześcijańskiej, lecz w centrum wiary i teologii chrześcijańskich.

II rozdz. ukazuje ogólne linie dzieła teologicznego Moltmanna, przypadającego na drugą połowę ubiegłego stulecia. O doniosłości teologicznego dzieła niemieckiego teologa świadczą przede wszystkim 3 wskaźniki: 1) znaczna liczba odnośników do jego myśli w najważniejszych publikacjach poświęconych teologiom XX wieku; 2) imponująca liczba monografii, artykułów i tez dotyczących jego teologii; 3) duża liczba tłumaczeń podstawowych jego publikacji, nie tylko na język francuski i angielski, lecz także na włoski, hiszpański portugalski, polski, duński, koreański, japoński itd.

Spuścizna pisarska Moltmanna jest ogromna. Ogólnie można podzielić ją na dwie grupy: 1) publikacje z teologii systematycznej, przeznaczone wyłącznie dla studentów i specjalistów; 2) publikacje dla szerokiego kręgu zwykłych czytelników. Sam Moltmann dzielił swoje pisma na trzy części: 1) i 3) obejmowały pisma z teologii systematycznej, 2) otrzymała od niego nazwę *Theologie in Bewegung, Dialog und Konflikt*. (Teologia w wydarzeniach, dialogu i konflikcie). Jest to owoc jego licznych prowadzonych dialogów, jego zaangażowania na polu społecznym i politycznym oraz międzynarodowych spotkań.

Pierwszą grupę swych pism z teologii systematycznej, Moltmann nazywa pismami programowymi (*écrits programmatiques*) (s. 38). W ich skład wchodzi tzw. trylogia:

Theologie der Hoffnung. Untersuchungen zu Begründung und zu den Konsequenzen einer christlichen Eschatologie (1964), *Der gekreuzigte Gott. Das Kreuz Christi als Grund und Kritik christlicher Theologie* (1972), *Kirche in der Kraft des Geistes. Ein Beitrag zur messianischen Ekklesiologie* (1975). Trzy pierwsze publikacje są najbardziej znane i przyniosły Moltmannowi niekwestionowane miejsce w teologii drugiej połowy XX wieku.

Druga grupa pism teologicznych nosi nazwę *systematische Beiträge zur Theologie* (systematyczny wkład w teologię) (s. 40). Obejmuje ona serię sześciu ostatnich publikacji z teologii systematycznej. Są to: *Trinität und Reich Gottes. Zur Gotteslehre* (1980), *Gott in der Schöpfung. Ökologische Schöpfungslehre* (1985), *Der Weg Jesu Christi. Christologie in messianischen Dimensionen* (1989), *Der Geist des Lebens. Eine ganzheitliche Pneumatologie* (1991), *Das Kommen Gottes. Christliche Eschatologie* (1995), *Erfahrungen theologischen Denkens. Wege und Formen christlicher Theologie* (1999).

Głównymi tematami jego zainteresowań są: eschatologia, chrystologia, teologia trynitarna, teologia stworzenia. Podejmuje także temat Kościoła, choć eklezjologia jako taka nie jest tematem centralnym w strukturze myśli teologicznej niemieckiego teologa. Cała jego teologia jest ukierunkowana eschatologicznie, skoncentrowana chrystologicznie i trynitarnie oraz rozwinięta w perspektywie historii wyzwalającej Boga w świecie. Wyrażając to jednym zdaniem można sformułować następujące stwierdzenie: Moltmann rozwija teologię mesjańską w historii trynitarniej Boga ze światem, ukierunkowaną eschatologicznie i mającą swoje centrum w wydarzeniu krzyża i zmartwychwstania Jezusa Chrystusa, interpretowanych dialektycznie. Do powyższej charakterystyki dzieła należy dołączyć jego troskę ekologiczną.

Należy także zauważyć pewnego rodzaju ewolucję w myśli Moltmanna, która przybiera trzy kierunki: najprzód w stronę pogłębienia podstawowych tematów chrześcijańskiej wiary, następnie w kierunku osiągnięcia pewnej równowagi rozwijanej myśli, w końcu w kierunku dogłębnego poszerzenia perspektyw.

Omawiana publikacja podkreśla troskę Moltmanna o zachowanie tożsamości i jednocześnie aktualności/ważności teologii chrześcijańskiej dla dzisiejszego świata. Wielkim problemem dla teologii chrześcijańskiej jest zachowanie równowagi między wiernością swej rzeczywistej tożsamości a aktualnością/ważnością teologii dla współczesności. Pojawiający się tu problem Moltmann nazywa *dilemma identity-involvement* (dylemat tożsamość-zaangażowanie) (s. 467). Jednym słowem występował zarówno przeciwko teologii „staroświeckiej” jak i tzw. teologii kameleona.

Trzeba także podkreślić, że teologia Moltmanna jest teologią dialogu. Chodzi o dialog w dwóch kierunkach: ekumenicznym (włączając tu także dialog z religią żydowską), jak i dialog ze współczesnym sobie światem. Dlaczego teolog niemiecki tak mocno akcentuje konieczność dialogu w refleksji teologicznej? Odpowiedzi na to pytanie dostarczają argumenty porządku psychologicznego i teologicznego, prezentowane w omawianej publikacji.

Według zamierzeń Autorów, druga część stanowi centralny element publikacji. Po ogólnej prezentacji teologicznej myśli Moltmanna jest przedstawiona jej analiza. Przedmiotami tej analizy będzie sześć głównych tematów wyakcentowanych w pierwszej części książki.

Pierwszym zaprezentowanym tematem jest eschatologiczne ukierunkowanie teologii Moltmanna (rozdz. III, drugiej części).

Rozdz. IV omawianej części dotyczy poznania Boga trynitarnego. Myśl eschatologiczna Moltmanna jest wyraźnie ukierunkowana na myśl trynitarną i chrystologiczną. Cała refleksja trynitarna tego teologa jest nierozłączna od jego podejścia epistemologicznego.

Kolejny rozdz. V poświęcony jest analizie refleksji chrystologicznej. Jak to już zauważono, chrystologia należy do tematów centralnych w myśli Moltmanna. Jezus Chrystus jest ukazywany w jego refleksji w świetle historii i eschatologii. Podkreślana jest tu także pewna ewolucja w przedstawianiu faktu chrystologicznego. Chrystologia Moltmanna jest chrystologią „drogi”. Nie jest to chrystologia metafizyczna „odgórna” ani chrystologia antropologiczna „oddolna”. Jest to *chrystologia vers l'avant* (przed siebie /s. 91/).

VI rozdz. dotyczy krzyża jako wydarzenia „intra trynitarnego” (wewnątrz trynitarnego). Interpretacja wydarzenia trynitarnego stanowi rys charakterystyczny całej refleksji niemieckiego teologa. Jest to przede wszystkim interpretacja dialektyczna wydarzeń krzyża i zmartwychwstania. Przedstawia on także perspektywę trynitarną krzyża, wraz z odważną jego interpretacją dotyczącą między innymi staurologicznej świadomości Jezusa Chrystusa. Z tak rozumianego wydarzenia paschalnego wynika także jego doniosłość soteriologiczna.

VII rozdz. podejmuje kolejny element refleksji Moltmanna dotyczący miejsca teodycei w jego teologii. Ważnym i trudnym problemem XX wieku jest poszukiwanie odpowiedzi na pytanie o relację: Bóg a cierpienie człowieka, zwłaszcza cierpienie niewinnych. Ta konfrontacja prowadziła niejednokrotnie do ateizmu. Ukształtowały się więc dwie drogi: teizm tradycyjny i współczesny ateizm. Między te dwie drogi, niemiecki teolog umieszcza teologię Męki i Cierpienia Boga.

Ponieważ wydarzenie Krzyża nie wyjaśnia wystarczająco problemu cierpienia i śmierci, dlatego Moltmann odwołuje się do teodycei chrześcijańskiej. Problem teodycei pojawia się u niego jednocześnie jako kwestia w wymiarze eschatologicznym i praktycznym.

Ostatni rozdz. (VIII) drugiej części wskazuje na horyzont mesjański teologii Moltmanna. Wyjaśnienie teodycei w teologii trynitarniej i eschatologicznej prowadziło teologa niemieckiego do pogłębienia perspektywy mesjańskiej. Nadzieja przyszłego świata bez cierpienia nie może prowadzić do pogodzenia się ze złem. Wręcz przeciwnie, wskazując przykład Boga, który wydaje swego Syna na śmierć, jako protest i remedium przeciwko złu, Moltmann mobilizuje ludzkość do walki o sprawiedliwość i wyzwolenie z cierpienia. Chrześcijańska nadzieja to nie tylko odczytywanie i oczekiwanie przyszłości, ale to także uczestnictwo, antycypacja w jej nadejściu, której mocą jest sam Bóg.

Trzecia część zawiera wybór tekstów Moltmanna. Podobnie jak w poprzednich tomach tej serii, teksty są ponumerowane. Ponadto w I i II części znajdujemy wiele odnośników do tych fragmentów, co ułatwia odszukanie i skonfrontowanie analizy z tekstem źródłowym. Ponadto jest to zaproszenie do wejścia w głąb bogatej i szeroko rozbudowanej myśli Jürgena Moltmanna, teologa nadziei chrześcijańskiej i wielkiego orędownika idei solidarności Boga ukrzyżowanego z ludźmi.

Ks. Sławomir Zieliński